

Thomaž G. Masaryk - Filozof humanosti in demokracije (nujnost njegove misli za srednjo Evropo)

JOSEF ZUMR, ČEŠKA

Z veseljem ugotavljam, da ne bom oral ledine, ko bom danes v Ljubljani govoril o Thomažu Garriguu Masaryku. Slovenska javnost je imela možnost, da je Masarykovi teoretični in praktični dejavnosti sledila že od začetka devetdesetih let 19. stoletja. Pričevanje o tem ponujajo številna poročila in razprave v slovenskih časopisih in strokovnih revijah.¹ Nekaj Masarykovih del je bilo prevedenih tudi v slovenščino.² Številni slovenski avtorji so se ukvarjali z Masarykovimi pogledi in objavili svoje strokovne rezultate v veliko študijah in monografijah.³ Slovenski filozof in sociolog Ivan Žmavc, ki je veliko let deloval v Pragi, je bil Masarykov neposredni učenec. Leta 1931 je Masaryk postal častni doktor tukajšnje univerze. Po njegovi smrti leta 1937 je Slovenska filozofska družba priredila slavnostno sejo, o Masarykovi filozofiji pa je govorila izjemna slovenska filozofinja Alma Sodnik.⁴ Že takrat so se vrednote duhovne kulture naših narodov na pomemben način približale druga drugi.

Ampak od takrat je preteklo že več kot pol stoletja. Gre le še za neoživljivo preteklost, ali pa je ta še vredna, da se vračamo k njej? Menim, da obstaja pomemben razlog za to, da se spleča takšne vrednote, ki jih Masarykova dela predstavljajo, na novo preveriti. Evropske postkomunistične države so zašle v nekakšen ideološki vakuum. Prejšnje doktrine ne veljajo več, nove pa se še iščejo. Masaryk je živel v tem prostoru, natančno poznal njegove probleme, o njih teoretično razmišljal in jih v praksi reševal. Med svojim dolgim življenjem si je nabral kopico izkušenj in se soočal s problemi, ki še danes trajajo. Prav zato bi bilo primerno, če bi te njegove izkušnje izkoristili. Masaryk seveda ni edini, ki nam lahko pomaga doumeti sedanjost in najti orientirne točke za prihodnost. Vendar pa to lahko stori bolje kot marsikdo drug.

V svojem prispevku bi se rad osredotočil na dva problema. Na Masarykovo *pojmovanje demokracije* in na njegovo dojetje *vprašanja narodnosti*. Med obema problemoma obstaja tesna povezava.

Masaryk je podobno kot nekateri njegovi sodobniki - sociologi in filozofi, npr. Emile Durkheim, Max Weber, Vilfredo Pareto, Jacob Burchardt in drugi - svoj čas jemal kot krizno obdobje, ki je nastalo s propadom starega sveta in njegovih trdnih odnosov in vrednot. Masaryk meni, da je to predvsem moralna kriza.

Krizno stanje sodobnega človeka, ki ga je povzročilo pogrezanje v oboleli sub-

¹ Glej: dr. Jaromír Doležal, T.G. Masaryk. Supis tisků v cizích jazycích. Orbis, Praga 1983. Bibliografija. Slovinsky-Slovenački, str. 233-247. Glej tudi: T.G. Masaryk. Zbornik. Priredila Jugoslovenska-Čehoslovačka liga u Beogradu, red. dr. Dragutin Prohaska. Beograd-Praga 1927, str. 274-275.

² T.G. Masaryk. Svetovna revolucija. Prevedel Ferdo Kozak. Naša založba. Ljubljana 1936, 520 strani. Za krajša dela glej: Doležal, str. 235-237.

³ Irena Gantar Godina, Masaryk in masarikovstvo pri Slovencih. Slovenska Matica, Ljubljana 1987.

⁴ A. Sodnik, Osnove Masarykove filozofije. J. Blasnika nasl. Univerzitetna tiskarna in litografija, Ljubljana 1937.

jektivizem, iz katerega sta na eni strani nastala notranja razdrobljenost ter intelektualna in moralna anarhija, na drugi strani pa megalomanija in titanizem, se uteleša v obliki družbenega zla, agresivnosti in vojnih konfliktov. Spremní pojav tega procesa je tudi naraščajoče število samomorov. Masaryk je temu problemu leta 1881 namenil svoje habilitacijsko delo "Samomor kot masovni družbeni pojav sodobne civilizacije".⁵ V tej knjigi so formulirane temeljne poteze Masarykovega kasnejšega svetovnega nazora.

To krizno stanje se lahko premosti le s pomočjo koncentriranega truda za ponovno obujenje individualnih moralnih življenjskih načel in hkrati s tem tudi družbenega življenja. Ta moralna načela je utemeljila reformacija in iz nje izhajajoča novodobna demokratična tradicija. Humanost v smislu splošnega človeškega spoštovanja in ljubezni ter demokracije so v Masarykovem pozitivnem programu glavni pojmi. Masaryk analizira najpomembnejše novodobne evropske in ameriške miselne tokove in ugotavlja, da imata humanost in demokracija še posebej na Češkem zelo močno tradicijo. Češka reformacija v 15. in 16. stoletju, ki je predhodnica evropske reformacije, je povzdignila ideal svobodnega človeštva in dejavne ljubezni do sočloveka kot nujno potreben pogoj za gradnjo božjega kraljestva na zemlji. Oporoka Jana Husa, Čeških bratov, Comeniusa in pomembnih osebnosti narodnega preporeda z začetka 19. stoletja, kot so Palacky in Havliček, po Masarykovem pojmovanju ustvarjajo smisel češke zgodovine. Češka zgodovina torej teži k isti točki kot svetovna zgodovina, ki jo označuje gibanje k demokraciji in k idealom človekove svobode, enakosti in bratstva, torej k idealom francoske revolucije.⁶ To gibanje je doseglo svoj vrhunec v prvi svetovni vojni, ki jo Masaryk razume kot svetovno revolucijo in kot dejstvo, da je demokracija premagala teokratski absolutizem. Z obnovitvijo neodvisne češkoslovaške države, ki naj bi bila zgrajena na temeljih demokracije in humanosti, se izpolni tudi smisel češke zgodovine.⁷ Graditev te države ostaja tudi ena izmed Masarykovih trajnejših zaslug. Češki filozof Jan Patočka ocenjuje ta dosežek z naslednjimi besedami: "Takrat se je komaj kdo zavedal, in to velja tudi za danes, da je bilo naše razmišljanje po vojni v znamenju edinstvenega dejstva, ki je brez primerjave v celotni zgodovini in tudi v zgodovini filozofije. Še nikoli poprej, ne v antiki ne v srednjem veku in ne v novem veku, se ni zgodilo, da bi mislec ustanovil državo."⁸

Če se sprašujemo po filozofskem temelju Masarykovega pojmovanja zgodovine, ugotovimo, da se v njegovem mišljenju stekata dva navidez nasprotna si tokova. Na eni strani je kot sociolog zahteval znanstveni pristop k analizi družbenih pojavov, se pri tem skliceval na Cometeja, izboljša njegovo klasifikacijo znanosti, uporablja metode statistike, znanstvene psihologije itd., po drugi strani pa se s tem ne zadovolji in išče globlje metafizične utemeljitve človekovega obstoja in svetovnega dogajanja. Na tem področju postane Platon njegova avtoriteta. Platon je bil celo življenje Masarykov najljubši filozof, o njem je napisal doktorsko disertacijo, v eni od prvih študij, s katero se je predstavil češki javnosti, je pisal na temo Platona kot patriota, Platonove citate pa najdemo tudi v njegovih kasnejših delih.⁹ To dejstvo ima določeno notranjo logiko. Pri Masaryku doseže platonska in novoplatonska tradicija češkega razmišljanja svoj vrhunec. Ta

5 Thomas G. Masaryk, Samomor kot masovni družbeni pojav sodobne civilizacije. Carl Konegen, Dunaj 1881, ponatis 1. izdaje: Philosophia, München 1982.

6 Tomáš G. Masaryk, Česká otázka. Snahy a tužby národního obrození. Čas, Praga 1895. Recenz. glej: M(ati)ja M(urko), Ljubljanski Zvon, 15, 1895, str. 327-328.

7 T. G. Masaryk, Světová revoluce, Za války a ve válce 1914-1918, Čin-Orbis, Praha 1925. - Die Weltrevolution. Erinnerungen und Betrachtungen. 1914-1918 (Svetovna revolucija. Spomini in razmišljanja - op. prev.). Erich Reiss, Berlin 1925; 2. izdaja 1927.

8 Jan Patočka, Masaryk. Soubor článků, přednášek a poznámek. Samisdat, Praha 1979, str. 249.

9 Josef Zmr, Masaryk a Plátón. In: Rozum a vira. Filozofický ústav ČSAV, Praha 1991, str. 82-85.

tradicija se je začela že v srednjem veku pri Janu Husu, se nadaljevala s delom Johanesa Amosa Comeniusa, velike reformatorske osebnosti, in se konec 19. stoletja obnovila pri Masarykovem predhodniku, zgodovinarju, politiku in mislecu Františku Palackyju. Pri vseh teh osebnostih je pod vplivom platonizma nastala napetost med nezaheljeno resničnostjo in idejo kot zaželenim vzorom, in to je tudi teoretični temelj njihovih reformatorskih prizadevanj.

Iz navedenega sledi, da Masaryk demokracije ni dojemal le kot državne ureditve. Demokracijo je hkrati dojemal kot humanistični svetovni nazor, iz katerega izhajajo vsa družbena prizadevanja. Človeškemu ravnanju ponuja dolgoročno perspektivo in orientacijsko točko. Prav zato je zahteval, da se "sub specie aeternitatis" presodijo družbeni, politični in moralni problemi.¹⁰ Masaryk je zavrnil pojmovanje politike kot nekakšne spretne manipulacije z močjo. Vendar pa ni bil zanesenjak. Bil je praktičen politik in bil je sposoben boriti se za svoje ideale. Načeloma je odklanjal nazor Leva Tolstoja, ki pravi, da se zlu ne moremo zoperstaviti. Prednost je dajal reformnim spremembam in ne revoluciji, vendar, ko je spoznal, da družbo ogroža agresivno zlo, ni okleval in se je proti njem boril z revolucionarno močjo. To se je zgodilo med prvo svetovno vojno.

Postmoderno obdobje podvomi v objektivno zakonitost družbenega razvoja, v vero v napredek, v obvezujoče moralne kodekse. To obdobje se ustraši vzvišenih idealov. Družbene težave skuša rešiti na pragmatičen način. S tega vidika se lahko zdi, da so Masarykovi pogledi brezupno zastareli. Sam menim, da ne more nobena družba dolgo živeti brez idealov, brez prizadevanj po življenjski resnici in brez razjasnjevanja vprašanja, kaj pomeni družbeno dobro. Vsaki taki družbi grozi, da bo živela le z danes na jutri, da se bo spremenila v potrošniško družbo v slabem pomenu besede. Tržno gospodarstvo samo po sebi ne more odrešiti sveta. Današnji Evropi in zahodnemu svetu manjka velik mislec. Če ta manjka v sedanosti, ga ne bi mogli poiskati vsaj v ne še tako oddaljeni preteklosti?

Nekateri avstrijski zgodovinarji krivijo Masaryka, da je uničil Avstro-Ogrsko, in menijo, da bi se Evropa, še posebej srednja Evropa, razvijala drugače, če bi to veliko cesarstvo obstajalo še naprej.¹¹ Nekateri češki zgodovinarji pa celo domnevajo, da je Češkoslovaška leta 1918 nastala zaradi napake in da je bil njen propad najprej v letih 1938-1939 in nato še leta 1992 le posledica te napake.¹² V prvem primeru je šlo za nesporazum, v drugem primeru pa za zlonamerno interpretacijo zgodovine.

Masaryk se od vsega začetka svoje politične dejavnosti, od leta 1891, ko je bil prvič izvoljen za poslanca v skupščini na Dunaju, pa do leta 1914, ko se je odločil, da bo šel v eksil, obnaša kot lojalen državljan in si prizadeva za notranjo demokratično preobrazbo Avstro-Ogrske po načelu dosledne svobode vseh narodov. S strahom je opazoval vojaško politiko Avstrije in njenih zaveznic in že v prvi polovici devetdesetih let prejšnjega stoletja svaril pred možnostjo vojne, ki naj bi bila v dotedanji zgodovini človeštva najhujša. Avstriji je svetoval, naj se distancira od imperialistične Nemčije in naj se posveti reševanju svojih notranjih problemov. Miren razvoj gospodarstva in

¹⁰ Karel Čapek, *Hovory s T. G. Masarykem*. Fr. Borový-Čin, Praha 1946, str. 300-306. - *Gespräche mit T. G. Masaryk* (Pogovori s T. G. Masarykom - op. prev.). Rogner&Bernhart, München 1959.

¹¹ Te poglede je analiziral Thomas Kletecka v delu *Sprejem Thomasa Garrigua Masaryka v avstrijskem zgodovinopisju*. V: *Masarykova idea češkoslovenske statnosti ve svetle kritiky dejin*. Ustav T. G. Masaryka, Praha 1993, str. 108-116.

¹² Krog avtorjev, zbranih okoli praške revije "Střední Evropa" (Srednja Evropa).

kulture vseh avstrijskih narodov bi lahko utrdil notranji in zunanji položaj monarhije in Avstrija bi potem lahko igrala pozitivno vlogo v evropski politiki. Še leta 1912 je skušal Masaryk s pogajanjem v Beogradu zgladiti napetost med Avstrijo in Srbijo in dosegel, da je bila Srbija pripravljena na dialog z Dunajem. S strani Avstrije pa je bila Masarykova mirovna misija zavrnjena.¹³ Ko je nato izbruhnila vojna, je Masaryk temeljito analiziral položaj in prišel do spoznanja, da Avstrija in njene zaveznice vodijo nepravilno vojno, ki bo vsem evropskim državam prizadela neznansko trpljenje in ki uteleša prav metafizično zlo. Prišel je do prepričanja, da monarhija ni zmožna izpeljati potrebnih reform, da mora biti v tej vojni premagana, in odločil se je, da se bo boril proti njej. Poraz Avstrije bo sprožil osvoboditev vseh narodov, ki so živeli v njej, zato si je treba prizadevati za neodvisno češkoslovaško državo. Razpad Avstrije je povzročila njena militaristična politika in nezmožnost, da bi narodnostna vprašanja rešila na demokratični osnovi. Ne Masaryk, temveč dunajski vojaški in birokratski vladajoči razred, ki ga je podpirala cerkev, je bil resnični krivec za razpad Avstrije.

Narodnostno vprašanje je bilo za Masaryka ena najpomembnejših težav sodobne zgodovine in tudi praktične politike. Masaryk je bil prepričan, da so si vsi narodi enakovredni. Zanj so bile nesprejemljive vse teorije, ki bi en narod ali eno skupino narodov postavljale nad druge, pa naj bo to na rasni osnovi, zaradi številčne premoči ali pa zaradi drugih razlogov. Bil je tudi nasprotnik vsakega mesianizma, teorije izbranega naroda, ki naj bi mu božja previdnost namenila posebno poklicanost. Leta 1890 je objavil hipotezo, da v družbi poteka naraven razvoj, ki teži k enotnosti vsega človeštva. Ta enotnost naj ne bi bila nerazlična celota, temveč organska enovitost samostojnih narodnih organizmov. "Razvoj človeštva pelje k federaciji ustrezno razvitih družbenih individualnosti."¹⁴ V tej enotnosti sveta zavzemajo tudi manjši narodi dostojanstvene položaje. Masaryk je imel pred očmi težek položaj manjših narodov, ki so morali svojo identiteto braniti pred velikimi državami, ki so mejile nanje ali pa jih celo obkrožale. V tekmovalnosti z velikimi državami lahko preživijo le, če bi skladno delovali z zgodovinskimi tendencami: "Na svetu ne obstaja nobena moč, ki bi lahko uničila tudi najmanjši narod, če le-ta deluje za ideale človeštva."¹⁵ Narodnostno vprašanje lahko torej rešimo le na podlagi demokracije in humanosti.

Posebno pozornost je Masaryk posvetil manjšinskim narodom. Ta problem je bil po nastanku Češkoslovaške republike zelo aktualen. Na Češkoslovaškem je živelo več narodnostnih manjšin. Poleg zelo številne nemške manjšine, so bile tu še poljska, madžarska, ukrajinska, rutenska in romunska manjšina. V takšnih odnosih je odgovornost večinskega naroda močno porasla. Slednji mora po Masarykovem prepričanju najprej rešiti težave manjšinskih narodov, se izogniti konfliktom in v duhu tolerance najti ustrezno ravnotežje med vsemi deli prebivalstva. "Naloga večinskega naroda v neki državi, v kateri živijo narodnostne manjšine, je, da odnos manjšine do sebe in do države razumno uravnava. Ne sme čakati na to, kaj bo manjšina hotela, po čem bo vzklikala in klicala; ne sme delati koncesij glede na to, s čimer bi manjšina poskusila za sebe uveljaviti prednosti, temveč mora s pravilno analizo razmer samostojno sestaviti program, kako naj se uravnava položaj manjšine v državi. Ta program mora potem uresničevati prostovoljno oziroma z obveznostjo do sebe in do države in ne le do manjšine, ki jo ta program zadeva."¹⁶

¹³ Glej: Jaroslav Opat, Masarykovo evropanství jako pojem a politický program. V: Masarykův sborník, VIII, Ústav T. G. Masaryka, Praha 1993, str. 38-39.

¹⁴ T. G. Masaryk, Člověk a příroda. Revija "Květy", Praha 1890.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ President T. G. Masaryk k otázce národnostních menšin. V: Narodnostní obzor, I Červen 1930, št. 1, Str. 1.

Češkoslovaška republika se je trudila, da bi spoštovala ta načela do nemške manjšine, ki je takoj po ustanovitvi republike postala sovražna do nove države. Kljub temu pa ji je vlada podelila polno kulturno in politično avtonomijo. Nemci so imeli svoje šole, univerzo, gledališče, revije in časopise, različna društva in organizacije, nemške stranke so bile zastopane v parlamentu in dva nemška ministra sta bila člana vlade. Češkoslovaška pa je bila med fašističnimi in totalitarnimi državami v Evropi edini otok demokracije. Čeprav ji je v drugi polovici dvajsetih let tega stoletja uspelo, da je z nemško manjšino našla nekakšen modus vivendi, so nekatere napetosti ostale in po letu 1933, ko je Hitler prišel na oblast, je ta manjšina v velikem delu podlegla njegovi demagogiji in zahtevala priključitev k nemškemu rajhu. Češkoslovaška demokracija se ni mogla braniti s svojimi močmi in ko so jo njene zahodne demokratične zaveznice, ki so se umikale pred Hitlerjevo agresivnostjo, izdale, je prišlo do njenega razpada in zatona. Posledice so znane: strašna in kruta druga svetovna vojna. Masarykov nauk je bil pozabljen.

Danes si veliko držav in manjših narodov v srednji in jugovzhodni Evropi prizadeva za demokracijo, preostala Evropa pa svoja demokratična načela le še bolj utrjuje, zato je Masarykova ideja, ki je bila leta 1920 izražena v knjigi "Nova Evropa", spet izjemno aktualna. Gre namreč za prvi pogoj za mirno in demokratično prihodnost v Evropi, ki naj bi bil sinteza "vseh kulturnih elementov, ki so končni rezultat dela vseh narodov".¹⁷ In kar zadeva vlogo majhnih narodov v tem zgodovinskem procesu, lahko brez komentarja prislusnemo naslednjim Masarykovim besedam:

"Problem malih narodov in držav je enak problemu tako imenovanih malih ljudi: gre za to, da se spoštuje vrednost človeka, njegova individualnost - ne glede na materialne razlike ... Moderna humanistična ideja priznava pravico šibkejših; v tem tudi tiči smisel vseh prizadevanj po napredku in priznavanju vrednosti človeka; močnejši si bo vedno pomagal sam - zaščita šibkejših in šibkih, zaščita majhnih, posameznikov, korporacij, razredov, narodov in držav je naloga novega časa. Vsepovsod se povezujejo šibki, zatirani in izkoriščani. Združevanje je veliki program našega časa ... Resnična federacija narodov pa bo obstajala šele takrat, ko se bodo narodi sami svobodno in na svojo željo povezovali drug z drugim. Razvoj Evrope se giblje v to smer."

T. G. Masaryk: Bibliografija

- Jakovenko, Boris: La bibliographie de T. G. Masaryk. V: Bibliothèque Internationale de Philosophie, Vol. I, Prague 1935.
- Jakovenko, Boris: Di Bibliographie über Th. G. Masaryk (Bibliografija o Th. G. Masaryku - op. prev.). V: Festschrift T. G. Masaryk zum 80. Geburtstag. II. Masaryk als Denker (Jubilejni zbornik T. G. Masaryka za 80. rojstni dan. Masaryk kot mislec. - op. prev.).
- Pokorný, František: Bibliografie literárních prací (knižních i článků) I. presidenta ČSR profesora dr. T. G. Masaryka a monografie o něm. V: Naša kniha XI, č. 6-8, Praha. A. Neubert 1930.
- Berkopec, Oton: T. G. Masaryk a Jihoslované. Bibliografie do konce roku 1937. Knihy a časopisy. Praha, slovenský ústav 1938.
- Bizjak, Z.: Masarykiana v slovinščini. Čsl. - Jugoslovenská revue 1938.
- Doležal, Jaromír: T. G. Masaryk. Soupis tisků v cizích jazycích. Praha, Orbis 1938.
- Kovtun, George J.: Tomáš G. Masaryk. 1850-1937. A Selective List of Reading Materials in English. Washington, Library of Congress 1981.
- Pojar, Miloš: Masarykovská bibliografie. V: Masarykův sborník, VII. Praha 1992.
- Vochoč, Otto, Pechalová, Z.: T. G. Masaryk. Bibliografie k životu a dílu, I., Praha, Filozofický ústav ČSAV 1992.

¹⁷ T. G. Masaryk, Nova Evropa. C. A. Schwetschke, Berlin 1922, str. 87.